

ğerlendirilmiştir. Özellikle hac ibadeti her yıl İslâm dünyasında düzenli bir seyahat geleneğinin oluşmasını, yolcuların ağırlanmasıyla ilgili kurum ve kuralların gelişmesini sağlamış; hacıların yedirilmesi, içirilmesi ve barındırılması gibi temeli İslâm öncesi dönemlere dayanan hizmetleri kurumsal bir yapıya kavuşturmuş, Mekke ve Medine İslâm âlimleri için buluşma ve bilgi alışverişi merkezi haline gelmiştir.

Tasavvufi Seyahat. Kur'ân-ı Kerim'in Kehf sûresinde geçen ve Mûsâ'nın, hakikat bilgisine ulaşmak için yanında bir gençle birlikte seyahate çıkmasını anlatan kıssa sûfîlere ilham kaynağı olmuştur. Esasen tasavvufî hayat Allah'a doğru bir yürüyüştür. Farklı yolların izlenebildiği bu yolculuk sırasında çeşitli yerlerde konaklayıp mânevî mertebeler elde eden sâlik sonunda Allah'a ulaşır. Kuşeyrî, Tevbe sûresinin 12. âyetinde geçen "sâihûn" kelimesini diğer müfessirler gibi "sâimûn" diye açıklamış, ancak buna "Allah'tan başkasını müşaheadeye yönelmekten kendilerini alıkoyanlar, Allah'tan başkasına hizmet etmeyi kendilerine yasaklayanlar ve yalnız Allah ile olup O'na güvenenler" anlamını da vermiştir. Kuşeyrî, aynı kelimeyi "ibret almak için yeryüzünde seyahate çıkanlar" veya "varlığın sırlarını kavramak amacıyla kalp dünyalarında seyahat edenler" şeklinde açıklayanların bulunduğunu da kaydeder (*Le-tâ'ifü'l-işârât*, II, 67). Sûfî geleneğinde mânevî seyahatin istenen sonucu vermesi için bedenî seyahatten de faydalanılmış, yolculukta uyulması gereken kurallar ve gözetilmesi gereken amaçlar üzerinde durulmuştur (meselâ bk. Gazzâlî, II, 251-267). Kelâbâzî'nin naklettiğine göre Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, tasavvufun on erkânından birinin gördüklerinden ders çıkarmak maksadıyla dünyanın çeşitli bölgelerini gezmek olduğunu söylemiştir (*et-Ta'arruf*, s. 89-90). Sûfîler nefislerini güçlüklerle sınavı terbiye etmek, tevekkül derinden yaşamak, gördüklerinden ibret almak, gönül dünyalarını arındırmak için vatanlarını ve ailelerini terkedip ülkeden ülkeye do-laştıklarından "seyyâhîn" diye adlandırılmıştır (a.g.e., s. 21; *Edebü'l-mülûk*, s. 58-59; ayrıca bk. SEFER). Tabakat ve menâkıb kitaplarında sürekli gezmelerinden dolayı abdal, derviş gibi isimlerle de anılan birçok sûfinin ruhsal gelişme ve yücelmenin sırrını seyahatte aradığı; uzak diyarlardan, Endülüs'ten Mekke, Medine, Kudüs gibi mâneviyat iklimlerine gelerek buralarda tasavvufun ünlü şahsiyetleriyle görüşüp onların mârifet birikiminden yararlanmak veya ölmüş olanların kabirlerini ziyaret edip

ruhanîyetlerinden istifade etmek için çileli yolculuklar yaptığı, zühd ve riyâzet için elverişli ortamlar olan dağlarda, çöllerde yaşadığı anlatılmaktadır. Bu eserler onların seyahatleri sayesinde kazandıkları tecrübeleri, katettikleri mânevî merhaleleri anlatan ibretli hikâyelerle doludur (bazı örnekler için bk. Touati, s. 159-180).

Coğrafya, Tarih ve Kültür Konularında Bilgi Toplamak İçin Yapılan Seyahat. Bu seyahatlerin ilim öğrenme ve öğretme yanında ülkelerin coğrafi özellikleri, tarihleri, siyasî, idarî, ekonomik ve sosyal durumları, dinî ve ahlâkî özellikleri vb. konularda bilgi toplama gibi daha geniş amaçları da vardır. II. (VIII.) yüzyılın sonlarından itibaren Hint, İran ve Grek kaynaklı matematik, astronomi ve coğrafya eserlerinin tanınmaya başlanmasıyla İslâm dünyasında coğrafya bir ilim dalı olarak ortaya çıkmış, III. (IX.) yüzyıldan itibaren coğrafya kitaplarının hazırlanmasında bu seyahatlerin önemli payı olmuştur. İlk coğrafyacı-lardan olan *Kitâbü'l-Büldân*'ın müellifi Ya'kûbî Ermenistan, Horasan, Hindistan, Filistin, Mısır, Cezayir, Mağrib gibi ülkelere seyahatler yapmıştır. Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* ve *et-Tenbîh ve'l-işrâf* adlı eserlerini yazmadan önce seyahate çıkmış, ayrıca *Kitâbü'l-Kazâyâ ve't-tecârib* adıyla bir seyahatnâme yazmıştır. İlk coğrafyacılarından İbn Havkal'ın *Kitâbü Sûreti'l-arz (el-Mesâlik ve'l-memâlik)* başlıklı eseri de otuz dört yıllık seyahatin ürünüdür. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî'nin, *Ahşenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-eşkâlîm* adlı eserini yazmadan önce çıktığı seyahatleri sırasında farklı insanlarla görüşmesi, çöllerde yolunu kaybetmesi, Lübnan dağlarında münzevilerle karşılaşması, boğulma tehlikeleri atlattması, yolunu kesen eşkıyalarla karşılaşması, hapishanelere düşmesi, casuslukla suçlanıp tutuklanması, defalarca ölümle yüz yüze gelmesi, serserilerin arasına düşmesi gibi olaylara dair verdiği mâlûmat o dönemdeki bilgi aşkına işaret etmesi bakımından ilgi çekicidir. Bu seyahat geleneği sonraki asırlarda devam etmiştir (bk. COĞRAFYA). Bu yolculuklara ticarî seyahatlerle gazâ ve fetih için sınır boylarına yapılan seyahatler gibi (bk. RİBÂT) başka seyahatleri de eklemek gerekir. Son yıllarda İslâm dünyasında hızla gelişen turizm hareketleri yanında bazı dinî günler münasebetiyle düzenlenen geziler de giderek yaygınlık kazanmakta, turizm firmaları ramazan aylarında, kandillerde vb. dinî günlerde yurt içine ve yurt dışına turlar düzenlemekte-dir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 432-433, 532; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 655-656; *Müsned*, II, 252, 325, 407; IV, 159; Dârimî, "Mu'kaddime", 47; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, VI, 484-486; XII, 156, 702-703; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Beyrut 1407/1986, s. 21, 89-90; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 43-45; Kuşeyrî, *Le-tâ'ifü'l-işârât*, Kahire 1981, II, 67; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 247-248, 251-267; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1992, II, 465, 466; I. Goldziher, *Le dogme et la loi de l'Islam* (trc. F. Arin), Paris 1920, s. 122-123; *Edebü'l-mülûk fî beyâni hâkâ'iki't-tasavvuf* (nşr. B. Radtke), Beyrut 1991, s. 58-59; H. Touati, *Ortaçağ'da İslâm ve Seyahat* (trc. Ali Berktaş), İstanbul 2004; Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri" (trc. Abdullah Aydın), *İİFD*, IV (1980), s. 327-342; Ahmed Riyâz, "er-Rihlât ve'r-rihâletü'l-müslimûn", *el-Mevsû'atü'l-İslâmiyyetü'l-âmme*, Kahire 1422/ 2001, s. 681-682; Ahmed et-Tabib, "es-Siyâha", a.e., s. 786-787.

MUSTAFA ÇAĞRICI

SEYAHATNÂME

(سياحتنامه)

Çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler dolayısıyla kaleme alınan eserlere verilen ortak isim.

Arapça "gezme, gezi" anlamındaki *seyâhat* ile (aslı *siyâhat*) Farsça *nâme* (risâle, mektup) kelimelerinden oluşan *seyâhat-nâme* "gezi mektubu, gezi eseri" mânasına gelir. Buna Fars edebiyatında *sefer-nâme* adı da verilir. Arap edebiyatında "seyahat" ve "seyahatnâme" anlamında daha çok *rihle* kelimesi kullanılır. *Edebü'r-rihle*, *edebü'r-rahâlât* terkipleri modern zamanlarda ortaya çıkmış, özellikle İbn Battûta seyahatnâmesinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransızca, İngilizce gibi dillere çevrilmesinden sonra Arap edebiyatında kullanılmaya başlanmıştır. *Rihle*, "bir yerden bir yere göç etmek" mânasındaki *rahil* (veya aynı anlamdaki *irtihâl*) masdarından isim olup "göç" demektir. Eski Arap şiirinde, Kur'an'da ve hadislerde *rihle* "göç, yolculuk, gezi, seyahat" anlamlarında kullanılmış, Kur'an'da Kureys kabilesinin ticaret amacıyla yaptığı yolculuk ve seyahatler *rihle* diye anılmıştır (Kureys 106/1-2).

Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren İslâm dinini yaymaya vesile olan fetihleri kolaylaştırma, fetihler neticesinde genişleyen İslâm topraklarını oluşturan beldeleri ve halkını tanıma, başta hadis olmak üzere çeşitli ilimleri tahsil etme vb. amaçlarla müslümanlar tarafından seyahatler gerçekleştirilmiş ve seyahatnâmeler kaleme alınmıştır. İslâm'da bi-

linen ve seyahatnâmesinden günümüze parçalar intikal eden en eski seyyah Suriye fıkıh okulunun önemli temsilcisi, tâbiinden Mekhûl b. Ebû Müslim'dir (ö. 112/730). Mısır, Suriye ve Irak şehirleriyle bütün Ortadoğu'yu ve Hicaz bölgesini dolaşan Mekhûl, Basra kadısının hükümlerini ve Medine'deki bazı fakihlerin derslerini takip etmiş, Kûfe'de Kâdî Şüreyh ve Şa'bî ile görüşmüştür. Endülüs Emevî Halifesi II. Abdurrahman tarafından 208 (824) yılında Normanlar'a elçi olarak gönderilen şair Yahyâ b. Hakem el-Bekrî onların âdetleri, kral ve kraliçesiyle ilgili izlenimlerini anlatmıştır. Abbâsî Halifesi Vâsiq-Billâh'ın 228'-de (842) Çin (veya İskender) Seddi hakkında bilgi edinmek amacıyla Sâmerrâ'dan elli adam ve 200 katır yükü yiyecekler gönderdiği Sellâm et-Tercümân'ın seyahati ve İbrâhim b. Ya'kûb et-Turtûşî adlı bir yahudinin 289 (902) yılında Kurtuba (Cordoba) halifesinin elçisi olarak Alman İmparatoru Otto'yu ziyaret edip Alman ve Slav topraklarına dair gözlem ve izlenimleriyle ilgili bazı bilgiler aktardığı seyahati ilk seyahat örneklerindendir. Süleyman et-Tâcir 237'-de (851-52) gerçekleştirdiği Çin, Hindistan, Malezya gezisiyle ilgili bir seyahatnâme kaleme almış (*Aḥbârü's-Şin ve'l-Hind*), buna Ebû Zeyd es-Sirâfî zeyil yazmıştır (*Rihletü Süleymân et-Tâcir: Silsiletü't-tevâriḥ*, nşr. Langlès, Paris 1811). Tâcir İbn Vehb el-Kureşî'nin 236 (870) yılında Sirâf Limanı'ndan yaptığı Çin ve Hindistan seyahatini Mes'ûdî kaydetmektedir (*Mürûcü'z-zeheb*, I, 142-145). Ahmed b. Hanbel'in seyahatnâmesine (rihle) oğlu Abdullah ez-Zevâ'id adlı eserinde uzun bir bölüm tahsis etmiş, İbn Ebû Hâtim, babası Ebû Hâtim er-Râzî'nin seyahatnâmesine *el-Cerḥe ve't-ta'dîl*'inde iki bölüm ayırmıştır. İmam Şâfiî bu ilk seyahatlerin ilmin gelişmesindeki önemini şu dizelerinde belirtmektedir: "أنتى رأيت وقوف الماء يفسده / إن سال طاب وإن لم يجر لم يطب // الأسد لولا فراق الغاب ما افترست / والسهم لولا فراق القوس لم يصب" (Gördüm ki suyun durgunlaşması bozar onu / Akarsa temiz olur, akmazsa kokuşur // Aslanlar ayrılmasalardı ormandan avlanamazlardı / Ok yayından ayrılmasaydı hedefini vuramazdı). Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh, 309'da (921) İdil Bulgar Hükümdarı Almuş (Almış) Han'ın İdil'deki karargâhına İbn Fadlân'ın başkanlığında dinî bir heyet göndermiştir. İbn Fadlân, bu seyahatle ilgili kitabında (*Risâletü İbn Fadlân*) Bağdat'tan ayrılıp yine oraya dönünceye kadar gördüklerini, Bulgar ülkesini ve Rusya'yı, ayrıca buralarda yaşayan halkı ve âdetlerini anlatmıştır. Et-nografik ve antropolojik analizlerin de yer aldığı eser bazılarına göre Rusya tarihii-

le ilgili bilgi veren en eski yabancı kaynaktır. 331 (943) yılında Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhil bir elçilik heyeti refakatinde deniz yoluyla Ermenistan, Çin ve Türk illerini dolaşmış ve seyahatnâmelerinde (*Rihle ile's-Şin ve Rihle fî vaşati Âsiyâ*) Türk illeri ve insanları hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Büveyhî veziri edip Sâhib b. Abbâd, *er-Rûznâme* adlı seyahatnâmesinde Vezir Mühellebî ile Bağdat'ta buluşmasından ve o zamanki Bağdat'ın sosyal hayatı ile medrese ve müderrislerin durumundan söz etmiştir.

Klasik dönemde müelliflerin coğrafya ile ilgili olarak kaleme aldıkları kitaplar, coğrafyacının bizzat tanık olduğu ve duyduğu hikâyelere ve gözleme dayanan edebî eserler haline gelmiştir. Bu eserler bugünkü anlamda coğrafya kitabı olmaktan ziyade seyahat kitaplarına daha yakındır (Şevki Dayf, s. 12). Aslında seyahatle, II. (VIII.) yüzyılın sonlarında müstakil bir alan haline gelen coğrafya arasında her zaman sıkı bir bağ bulunmuş, seyyahlar gittikleri ülkelerin halkının hayatı ve âdetleri hakkında bilgi sunmuştur. Seyyahların çoğunun her şeyden önce birer yazar olması dolayısıyla eserlerinde bazan hayale, bazan da gerçeğe dayanan hikâyemsi bir anlatım tarzı hâkimdir. Bu tür eserlerin telifi III. (IX.) yüzyılda başlamış ve IV. (X.) yüzyılda kemale ermiş olup Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'nin *Kitâbü Şîreti'l-arz*'i ile İbn Hurdâzbih'nin *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i türün ilk ürünlerindendir. Daha sonra Ya'kûbî'nin *el-Büldân*'ı, İbn Rüste'nin *el-A'lâku'n-nefise*'si, İbnü'l-Fakih el-Hemedânî'nin *Kitâbü'l-Büldân*'ı, Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Şuverü'l-eḳālîm*'i ve öğrencisi İstahrî'nin *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i, Sâmanî Veziri Ceyhânî'nin *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i, Kudâme b. Ca'fer'in *Kitâbü'l-Harâc*'i, Büzünd b. Şehriyâr'ın *Kitâbü 'Acâ'ibi'l-Büldân*'ı, İbnü'l-Hâik el-Hemedânî'nin *Şifâtü Cezîreti'l-'Arab*'ı, Makdisî'nin *Aḥşenü't-teḳâsîm*'i ve Mes'ûdî'nin eserleri bu tür teliflerin öncüleri arasında yer alır. Bunların ardından başta İbn Havkal ile Bîrûnî olmak üzere Ebû Ubeyd el-Bekrî, Şerîf el-İdrîsî, Yâkût el-Hamevî, Zekeriyâ el-Kazvînî, İbn Saîd el-Mağribî, Ebû'l-Fidâ, İbn Fazlullah el-Ömerî ve İbn Haldûn gibi müellifler gezi ve müşahedelere dayanan birçok eser yazmışlardır.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'den (ö. 543/1148) itibaren seyahatnâmelerin günlük anılar şeklinde olduğu görülmektedir. İbnü'l-Arabî Suriye, Irak, Hicaz ve Mısır'a yaptığı seyahatle ilgili olarak *er-Rihle (Terîbü'r-rihle)* adlı eserini kaleme almıştır. Bu alanda

İbnü'l-Arabî'yi İbn Cübeyr izlemiş, bu türü daha da ileriye götürmüş, eserinde yüksek bir edebî üslûp kullanmış olması dolayısıyla seyahat edebiyatının onunla başladığı söylenmiştir. İbn Cübeyr hac maksadıyla çıktığı bu seyahate 578 (1183) yılında Gırnata'dan başlamış ve yolculuğu iki yıl üç buçuk ay sürmüştür. Seyahatnâmesi *Rihletü İbn Cübeyr* veya *Rihletü'l-Kinânî* olarak tanınır. Seyahati esnasında Mısır, Hicaz, Irak ve Suriye'ye de uğrayan İbn Cübeyr izlenimlerini günlük notlar halinde kaleme almış, ekonomik, sosyal ve siyasal değerlendirmelerde bulunmuştur. Edip ve şair Safvân b. İdrîs'in gezdiği Endülüs şehirlerini tasvir ettiği *Kitâbü'r-Rihle*'si günümüze kısmen intikal etmiştir. Yâkût el-Hamevî'nin özellikle ticarî gezileri bu alana önemli katkılar sağlamış, *Mu'cemü'l-büldân*'ını bu gezilerdeki gözlem ve izlenimlerine dayanarak yazmıştır.

Dünyanın önemli gezginlerinden sayılan İbn Battûta seyahatnâmelere yeni bir anlayış ve üslûp getirmiş, ülke ve beldelerin özelliklerinden çok insanların ve halkların durumları, sosyal hayat, inanç ve gelenekleriyle ilgili bilgiler vermiş, bundan dolayı seyahatnâmesi tarih, coğrafya ve edebiyat yönünden olduğu kadar etnografik, antropolojik, sosyokültürel açılarından da büyük bir değer taşımıştır. Seyahatleri 725'ten (1325) itibaren otuz yıla yakın sürmüş olan İbn Battûta'nın gezdiği yerler arasında Türkiye, Hindistan, Çin, Endülüs, Batı Sudan, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır gibi ülkeler bulunmaktadır. Gezileri esnasında tuttuğu notlar, Hindistan'da soyguna uğraması ve Kalkûta Limanı'nda binmiş olduğu geminin batmasıyla zarar görmüş ve eserin yazılması bazı konularda sadece gezginin hafızasına dayandırılmıştır. Türk-Moğol tarihiyle ilgili önemli bilgiler ihtiva eden seyahatnâmesi *Tuḥfetü'l-nuḣḣâr fî ḡarâ'ibi'l-emşâr* ve *'acâ'ibi'l-eszâr* adını taşır. İbn Battûta'nın çağdaşı Hâlid b. İşâ el-Belavî'nin seyahatleriyle bu seyahatlere dayanan eseri *Tâcü'l-mefriḳ* de seyahat edebiyatı açısından önemlidir.

Seyahatnâmelerin bir amacı da hac ve ilim tahsilidir. VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen seyahatler, *er-Rihletü'l-Mağribiyye* adlı eserin sahibi Ebû Muhammed el-Abderî ve *Mil'ü'l-'aybe* sahibi İbn Rüşeyd'de görüldüğü gibi daha çok ilmi amaçlıdır. Bu tür seyahatnâmelere gezgin önce hocalarını, görüştüğü âlimleri, kütüphaneleri, gezdiği ilim kurumlarını anlatır. Bazı seyahatnâmelere gezginin otobiyografiye ağırlık verdiği görülmektedir. Bu türün en önemli şahsiyeti, *el-*

'İber'in zeyli olan *et-Ta'rif bi'bni Hal-dûn ve rihletihî garben ve şarkan* adlı eseriyle İbn Haldûn'dur. İbn Haldûn eserinde sadece kendini değil dönemini de siyasi, tarihi, içtimai ve edebî açıdan tanıtmış, ayrıca gezdiği ülkeler veya kendisi hakkında bilgi verirken pek çok edebî bilgiyle anlattıklarına renk katmıştır. Hac mahal-line uzak olması sebebiyle Endülü's ve Kuze-ybatı Afrika seyyahlarının hemen tamamında temel amaç hac ve ilim tahsilidir. Sayıları pek çok olan bu tür seyahatnâme yazarları arasında İbn Cübeyr, Ebû'l-Bekâ er-Rundî, Ebû Muhammed el-Abderî, Abdullah b. Ahmed et-Ticânî, Kâsım b. Yûsuf et-Tûcibî, İbn Rüşeyd, Muhammed b. Câbir el-Vâdiâşî, Ruaynî, İbnü'l-Hac en-Nümeyrî, Hâlid b. İshâ el-Belavî, Muhammed b. Ahmed İbn Melîh, Kalesâdî, İbn Osman el-Miknâsî sayılabilir. Diğer taraftan *el-Menâzil ve'd-diyâr ve Ahbârü'l-büldân*'ı ile İbn Münkız, seyahat gözlemlerine dayanan *el-Ensâb*'ı ve *Târîhu Mervî* ile Abdülkerîm es-Sem'ânî, *el-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*'ı ile Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir el-Herevî, *el-İfade ve'l-i'tibâr*'ı ile Abdüllatif el-Bağdâdî, *Mi'û'l-'aybe*'siyle İbn Rüşeyd, *er-Ravzû'l-bâsim*'i ve *Zübdetü Keşfi'l-memâlik*'i ile Halîl b. Şâhin gibi pek çok gezgin Arap edebiyatı seyahatnâme literatürüne olduğu kadar tarih, coğrafya, etnografya, sosyoloji vb. bilim alanlarına önemli katkılar sağlamıştır.

İslâm ülkelerinden Avrupa'ya ilmi heyetler gönderilinceye kadar seyahatler devam etmiş, İstanbul'a, Mekke'ye, müslümanların ve hristiyanların diğer kutsal topraklarına seyahatler yapılmıştır. Bunların en önemlileri Abdullah b. Muhammed el-Ayyâşî (*Mâ'û'l-mevâ'id: er-Rihletü'l-'Ayyâşiy-ye*), Abdülganî en-Nablusî'nin (*el-Hazretü'l-ünsiyye* [Kudüs], *Hulletü'z-zeheb* [Suriye], *el-Hakika ve'l-mecâz: er-Rihletü'l-Hicâziyye* [Şam, Mısır, Hicaz], *et-Tuhfetü'n-Nablusiyye fi'r-rihleti't-Tarâblusiyye*) ve Ali el-Cübeylî'nin seyahatleridir. Türkçe ve Fransızca da konuşan Tunuslu seyyah Ali b. Sâlim el-Verdânî, II. Abdülhamid'in İspanya, Fransa ve İngiltere kütüphanelerinde Arapça yazma eserleri tesbit ettirmek üzere Mahmûd et-Türkôzî eş-Şinkîti başkanlığında gönderdiği heyete tercüman olarak katılmış, gözlem ve izlenimlerini *er-Rihletü'l-Endelüsiyye*'sinde anlatmıştır.

XIX ve XX. yüzyıllarda seyahatnâme türü eserlerin yanı sıra seyahat edebiyatıyla ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Bu asırlardaki seyahat edebiyatının belli başlı şahsiyetleri Şehâbeddin Mahmûd el-Âûsî, Rifâa Râfî' et-Tahtâvî, Ahmed Fâris eş-Şid-

yâk, Abdullah Fikrî, Süleyman el-Bustânî, Betânûnî, Emîn b. Fâris er-Reyhânî, Vartetânî, Muhammed Hüseyin Heykel, Muhammed Hıdır Hüseyin, Tâhâ Hüseyin ve Hüseyin Fevzî'dir (diğer çalışmalar için bk. bibl.). Rifâa Râfî' et-Tahtâvî'nin *Tahlişü'l-İbrîz fi telhîşi Bâriz* adlı eseri, o zamana kadar Paris ve Paris halkı hakkında Arapça kaynaklarda yer almayan önemli bilgiler içermekte, müellif Avrupa'da gördüklerini kendi ülkesindekilerle mukayese etmekte ve zaman zaman anlatımını kendisinin veya başkalarının şiirleriyle süslemektedir.

Lübnanlı Ahmed Fâris eş-Şidyâk Malta, Fransa ve İngiltere'ye yaptığı seyahatlerin izlenimlerini *el-Vâsi'a fi ma'rifeti ahvâli Malta ve Keşfü'l-muhabbâ 'an fûnûni Ürubbâ* adlı eserlerinde kaleme almıştır. Uzun yıllar yurt dışında ve özellikle İstanbul'da yaşayan Şidyâk ülkesinin gelişmesine yarayacak her bilgiyi almaya özen göstermiş, gelişmiş ülkeleri kendi ülkesiyle mukayese etmiştir. Malta'yı anlatırken tarih, coğrafya ve medeniyetinin yanı sıra halkının âdetlerinden, ahlâkî değerlerinden ve dillerinden de bahsetmiştir. Şidyâk *Ehâsinü'l-makâl fi meâsini ehli's-şimâl*'inde Almanya seyahatini, Mısırlı Muhammed Ayyâd et-Tantâvî *Tuhfetü'l-ezkiyâ' bi-ahbârî bilâdi'r-Rûsiyâ* adlı eserinde 1840-1850 yıllarında gerçekleştirdiği Rusya seyahatini anlatmıştır.

Arap edebiyatında XX. yüzyılın en önemli şahsiyetleri ve gezginlerinden kabul edilen Emîn b. Fâris er-Reyhânî, *Mülûkü'l-'Arab ev rihle fi'l-bilâdi'l-'Arabiyye* adlı eserinde 1922-1923 yılları arasında Arap ülkelerine yapmış olduğu seyahatıyla ilgili düşüncelerini aktarmış, *Kalbü'l-'Irâk* adlı eserinde pek çok konunun yanı sıra 1920-1930 yıllarında meydana gelen Irak Devrimi'ni ele almış, ayrıca sosyolojik ve kültürel değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun *en-Nekebât*, *Kalbü Lübnân*, *Nûrû'l-Endelüs*, *Fayşalü'l-Evvel ve Târîhu Necdî'l-hadîs* adlı kitapları da vardır. Reşid Rıza'nın seyahatleriyle ilgili *el-Menâr* dergisinde çıkan notları Yûsuf İbîş tarafından derlenerek *Rahâlâtü't-İmâm Muhammed Reşid Rızâ* adıyla neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, II, 122-123; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 1052; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, VIII, 448; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamid), I, 142-145; İbn Dihye el-Kelbî, *el-Mu'trib* (nşr. İbrâhim el-Ebyânî d.dğr.), Kahire 1954, s. 138-147; İbn Osman el-Miknâsî, *el-İksir fi feka-ki'l-esir* (nşr. Muhammed el-Fâsî), Rabat 1965; Rifâa et-Tahtâvî, *Tahlişü'l-İbrîz fi telhîşi Bâriz* (ed-

Divânü'l-nefis bi-ivâni Bâris), Bulak 1250; a.mlf., *Paris Gözlemleri* (trc. Cemil Çiftçi), İstanbul 1992; Şevkî Dayf, *er-Rahâlât*, Kahire 1956, s. 12; Ahmed Ebû Sa'd, *Edebü'r-rahâlât*, Beyrut 1961; Hüsnî Mahmûd Hüseyin, *Edebü'r-rihle 'inde'l-'Arab*, Kahire 1976; Zekî Muhammed Hasan, *er-Rahhâletü'l-müslimîn fi'l-'uşûrî'l-vüstâ*, Beyrut 1401/1981; C. Gureyyib, *Edebü'r-rihle*, Beyrut 1983; Ali b. Sâlim el-Verdânî, *er-Rihletü'l-Endelüsiyye* (nşr. Adülcebbâr eş-Şerîf), Tunus 1984; Şâkir Hasbâk, *İbn Battûta ve rihletühû*, Beyrut 1989; Hüseyin Muhammed Fehîm, *Edebü'r-rahâlât*, Küveyt 1409/1989; Hüseyin Nassâr, *Edebü'r-rihle*, Beyrut 1991; Avâf Muhammed Yûsuf Nüvvâb, *er-Rahâlâtü'l-Magribiyye ve'l-Endelüsiyye*, Riyad 1996; Nâsir Abdürrezzâk el-Muvâfî, *er-Rihle fi'l-edebi'l-'Arabî (hattâ nihâyeti'l-kamî'r-râbi'i'l-hicrî)*, Kahire 1999; Fuâd Kündil, *Edebü'r-rihle fi't-türâsi'l-'Arabî*, Kahire 2002; H. Touati, *Ortaçağda İslâm ve Seyahat* (trc. Ali Berktaş), İstanbul 2004, s. 9-17, 23-24, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rahhâletü'l-müslimîn*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyânî'l-'Arabî); A. G. Chejne, "Travel Books in Modern Arabic Literature", *MW*, LII (1962), s. 207-215; Atıyye Avde Ebû Sirhân, "Eserü'r-rahhâleti'l-müslimîn fi ta'rîfî'l-mücteme'âti'l-İslâmiyye", *Fayşal*, XXV, Riyad 1979, s. 31-34; Farouk Mardam-Bey, "Voyageurs arabes en Espagne", *MARS: Le monde arabe dans la recherche scientifique*, sy. 9, Paris 1998, s. 95-101; C. E. Bosworth, "Travel Literature", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starkey), London 1998, II, 778-780; A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, XIX, 363-368; Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", a.e., XIX, 401-402; Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", a.e., XIX, 542-543.

HÜSEYİN YAZICI

□ FARS EDEBİYATI. Seyahatnâme türünde Fars edebiyatının ilk örneği, Sâsânîler Devleti'nin kurucusu Erdeşir b. Bâbek ile (226-240) aynı zamanda yaşayan Arda Viraf (Erday Viraf) adlı Zerdüş bir din adamının hayalî cennet ve cehennem yolculuğunu konu edinen *Ardâ Virâf-nâme* (*Erday Virâf-nâme*) adlı eseridir (Zebihullah Safâ, I, 28). Fars edebiyatında gerçek bir seyahati içermeyen bu tür eserler İslâm sonrası dönemde de kaleme alınmıştır. Ferîdüddin Attâr'ın *Manîku't-tayr*'ı ve Şemseddin Muhammed Berdsirî'yi Kirmânî'nin *Mişbâhu'l-ervâh*'ı gibi eserler bu seyahatnâmelere örnek gösterilir. Fars edebiyatında bu türün en güzel örneklerinden biri, İstanbul'da yaşayan İranlı bir tüccar olan Hac Zeynelâbidin-i Merâgî'nin (ö. 1910) *Seyâhatnâme-yi İbrâhîm Big yâ Belâ-yi Ta'aşub-i Ū* adlı eseridir (Tahran 1366 hş.). Gerçekten vuku bulan bir yolculuğun anlatıldığı seyahatnâmelerin İslâm öncesi dönemde de yazıldığı ve özellikle Sâsânî devri seyyah ve denizcilerinin seyahatlerini Pehlevî dilinde kaleme aldıkları bilinmekle birlikte bu seyahatnâmeler ve coğrafya eserleri günümüze ulaşma-